

ВПЛИВ ФЕОКТИСТА ХАРТАХАЯ НА ГРЕЦЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ

Грецька ідентичність в Україні займає помітне місце. Наприкінці XIX ст. вона трансформувалася з конфесійної в національну. Ключову роль у цьому перетворенні зіграв маріупольський грек – Ф. Хартахай. Він заклав основу розуміння маріупольських греків як частини елліністичної діаспори. Створив гімназію як центр виховання місцевої грецької інтелігенції. Серією власних праць заснував історичну пам'ять спільності, національних героїв, підняв питання про чистоту нації і причини її «псування» в Україні, зв'язок Приазовських греків з античними і Грецією, національну мову. Цим актуалізував націоналістичний контекст грецької ідентичності.

Ключові слова: конфесійна грецька ідентичність, національна грецька ідентичність, трансформація грецької ідентичності.

Ивацкий В. И.,
 Мариупольский государственный университет,
 г. Мариуполь, Донецкая обл., Украина

ВЛИЯНИЕ ФЕОКТИСТА ХАРТАХАЯ НА ГРЕЧЕСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УКРАИНЕ

Греческая идентичность в Украине занимает заметное место. В конце XIX в. она трансформировалась из конфессиональной в национальную. Ключевую роль в этом превращении сыграл мариупольский грек – Ф. Хартахай. Он заложил основу понимания мариупольских греков как части эллинистической диаспоры. Основал гимназию – центр воспитания местной греческой интеллигенции. Серией собственных трудов создал историческую память общности, национальных героев, поднял вопрос о чистоте греческой нации и причинах её «порчи» в Украине, связи приазовских греков с античными и Грецией, национальном языке. Этим он актуализовал националистический контекст греческой идентичности.

Ключевые слова: конфессиональная греческая идентичность, национальная греческая идентичность, трансформация греческой идентичности.

Vladyslav Ivatskiy,
 Mariupol State University,
 Mariupol, Donetsk oblast, Ukraine

THE IMPACT OF THEOCTIST HARTAKHAY ON THE GREEK IDENTITY IN UKRAINE

Greek identity in Ukraine occupies a prominent place. In the late nineteenth century it has transformed from the confessional to the national. A key role in this transformation has played – F. Hartakhay. Purpose of the study is to determine the tools by which F. Hartakhay has stimulated the conversion of Greek confessional identity to national. He laid the foundation for understanding the Mariupol Greeks as part of the Hellenic Diaspora. In fact, from that time starting a new medication essence of Greek identity in Ukraine.

F. Hartakhay has created a school in Mariupol, under his leadership, it became a centre of intellectuals of the Azovian Greeks. Those intelligence spread the ideas of its creator. Their actions was the result of the formation and propagation by F. Hartakhay of historical memory of the community, its symbols, myths.

F. Hartakhay laid the foundations of the new nationalist content of the Mariupol Greek identity. In particular, F. Hartakhay holds a direct historical line between the ancient Greeks and the inhabitants of Mariupol. Moreover contemporaries fault for the loss of "true", "right", "noble" traits in favor of "ruined" and "poison". That brings understanding of the nation purity – the Greek nation. Second, establishing the myth of resettlement of Greeks from the Crimea in the Azov and gives his explanation. Thirdly, it creates an image of a national hero – mitropolit Ignatius – as the creator of the community. Fourth, it brings a moral dimension – the faithful ancestors and homeland. Fifthly, trying to rally a community based on antagonistic attitudes towards Tatars and Muslims. By that F. Hartakhay are the key

figure in the transformation of confessional local identification "Mariupol Greek" to diasporal "Russian Greek".

Thus the concept of an enclave of Greek nation for Mariupol Greeks has been established. The impetus for the transformation of nationalist been given, the centre of education intellectuals been created.

Key words: Greek, Ukraine, Hartakhay.

За даними перепису 2001 року в Україні мешкає 91,5 тисяч осіб, що визначили себе греками, з них 77,5 % у Приазов'ї Донецької області [1]. У Маріуполі функціонує консульство Греції та Кіпру, які вважаються метрополіями греків світу. Тобто маріупольських греків розглядають частиною цілого – діаспорою Греції.

Відомо, що греки в Приазов'ї з'явилися наприкінці XVIII ст. під час трансформації грецької ідентичності на Балканах. Звідти українські греки «винесли» конфесійну ідентичність і зберегли її до кінця XIX ст. Далі зусиллями низки «будителів» дозріли до національного змісту грецької ідентичності. Тобто часу коли українські греки усвідомили себе нацією, а Батьківщину побачили в Греції. Одним із провідних творців трансформації став Ф. Хартахай.

Унікальна історія трансформацій самосприйняття спільноти греків України є частиною формування паралельно і української національної ідеї, а також інших народів України. Розуміння впливу особистості на етнополітичні суспільні ідеї є актуальним завжди коли є будь-яка людська асоціація. А наслідки діяльності Ф. Хартахая простежуються на початку XXI ст.

Конкретно роллю Ф. Хартахая в утворенні грецької ідентичності не займалась ані українська наука, ані іноземна. В той же час низка вітчизняних дослідників вивчала його спадщину прямо або опосередковано. В першу чергу мова йде про праці І.С. Пономарьової [2], Н.І. Бацак [3], Н.А. Терентьевої [4]. У збірниках джерел під редакцією С. А. Калоєрова висвітлено більшість праць Ф. Хартахая та його біографію [5]. Саме це джерело є найбільш інформативним із опублікованих на початок XXI ст. С. А. Калоєров оперуючи першоджерелами висвітлює життєвий шлях Ф. Хартахая, зупиняючись на створенні ним гімназії в м. Маріуполі та його стосунках із сокурсниками.

Тобто в ракурсі творця етно-національного змісту грецької ідентичності в Україні діяльність Ф. Хартахая ще не досліджувалась. Саме тому метою дослідження є визначення засобів за допомогою яких Ф. Хартахай стимулював перетворення грецької конфесійної ідентичності у національну.

Середина XIX ст. у Російській імперії це доба не тільки всеосяжних реформ, це і доба появи більшості сучасних національностей пострадянського простору. Це доба кристалізації і української національної ідеї, народників. Звісно, що представники маріупольських греків, які обертались у російському середовищі сприйняли подібні ідеї та екстраполювали їх на власне походження. Одним із найактивніших «будителів», «творців нації» в історії маріупольської грецької громади був Ф. Хартахай.

Ф. Хартахай походив із родини маріупольських греків. Підчас навчання у 1858 році на історико-філологічному факультеті Харківського університету занурився у середовище передових суспільно-політичних ідей. Брав участь в українському національному русі в Петербурзі, уславився промовою на похоронах Т. Г. Шевченка [5, с. 14]. За активні дії Хартахая було покарано висилкою до Польщі, де він долучився до польського національного розвитку.

Переїнявши від російських, українських та польських народників ідею про методи національного відродження народів, а саме місце освіти в таких процесах, Ф. Хартахай застосував революційний норов і відносно рідних країв. Перебуваючи в Маріуполі, на початку липня 1874 року він подав маріупольському голові заяву з викладом свого бачення про відкриття в місті чоловічої гімназії або прогімназії [5, с. 31].

У заяві, зокрема, говорилося: «...відчувається потреба у відкритті в

м. Маріуполі якого-небудь середнього навчального закладу; вже з давнього часу відкриття гімназії або прогімназії було предметом жвавих розмов у середовищі маріупольської громади... і можливо швидко відкриття тієї чи іншої повинно складати і справді становить предмет наполегливого прагнення суспільства...». У заяві вказувалася і особиста вигода автора від відкриття такого училища *«Моя особиста вигода полягає лише в тому, що я бажаю на батьківщині отримувати таку винагороду за мою працю, яку я отримую на місці мого служіння, тобто у Варшаві»* [5, с. 31].

Вже 15 липня 1874 року цю заяву було обговорено у Маріупольській міській думі і прийнято. Після відпрацювання подробиць питання 2 серпня 1874 між міською думою і Ф. Хартахаєм був укладений договір. Клопоти увінчалися успіхом, і 27 січня 1876 року Найвищим велінням імператора було дозволено з 1 липня 1876 року відкрити в Маріуполі чоловічу гімназію. Директором гімназії з 1 липня було призначено засновника. На цій посаді Ф. Хартахай залишався до дня своєї смерті – 25 березня 1880 року [5, с. 32].

Паралельно із організаційним заходом Ф. Хартахай ідейно формулював свою позицію. Він зайнявся формалізацією уявлень спільноти про свою мову, етнічне походження. Мова йде про «Язык умирающего греческого наречия», що було створено у 1859 році [5, с. 60]. Беручи участь в українському націєтворчому русі, який відроджував «малоросійське наречіє» Хартахай звернув увагу на рідну маріупольську грецьку спільноту. У дослідженні мови Хартахай підкреслював, що мовою місцевих греків є грецька. Факт використання маріупольськими греками тюркомовних ідіомів та різних діалектів грецької трактувався націоналістично. Таке використання на його думку було зрадою та забуттям «правильної» грецької мови.

Мови маріупольських греків порівнюються із класичною давньогрецькою, яка до речі була лише письмовим варіантом. І також невідповідність класичній мові пояснюється «збіднінням», фактично називається *«испорченный язык»*. Також Хартахай доклав слово і до популяризації

ідеї щодо застосування у побуті розмовної татарської мови як «зради» свого народу [5, с. 251]. Не так важлива достовірність цієї заяви, як сама її сутність – греків які розмовляли тюркськими мовами Хартахай назвав зрадниками, – поставив їх до іншого класу, відділив фактично не залишав татаромовним грекам іншого вибору окрім як вважати своїми предками античних греків, нащадки яких потатарились.

Слідом за дослідженням «особливого грецького наречія» з'явилося дослідження життя митрополита Ігнатія. В роботі «Игнатий, митрополит Готфский и Кафский» [5, с. 57] простежується класичний набір маріупольських грецьких національних міфологем. Саму роботу присвячено популяризації відомостей відносно національного героя спільноти Ігнатія: *«освободителя от ига мусульман»*. Таким судженням пояснюються причини виселення з Криму, та його необхідність. На Ігнатія покладається честь визволителя, та людини, що зберегла особливість спільноти, її грецькість. Хартахай так і називає Ігнатія: *«Моисей маріупольских греків»* [5, с. 170-171]. На його думку переселення сталось саме через бажання християнської спільноти *«удержать свой язык, свою национальность и религию»*.

Романтизм позиції співзвучний загальноєвропейській риторичі того часу та скерований на *«возрождение самосознания своей национальной личности»* у спільноти маріупольських греків [5, с. 180]. Одночасно із грецькими елементами виявляються і російські складові світогляду автора. Так, продовжуючи думку про місцеву маріупольську молодь він називає її *«великорусская молодежь»*. А також визнає строковість актуалізації «націоналістичного світогляду»: *«В наше время, когда стали интересоваться народностью, естественным образом является необходимая потребность близкого и основательного ознакомления с историей, внутренним и внешним бытом и южной Руси, наравне с прочими родственными нам народностями»* [5, с. 187].

Отже Ф. Хартахай ставить собі за мету відтворення історичної пам'яті спільноти, фактично її формування. А разом із нею і

формування на основі такої пам'яті і міжнаціональних орієнтирів маріупольських греків. Такою формуючою суспільну пам'ять роботою стало «Християнство в Криму», видане 1864 року. Цікаво, що автор визнаючи пріоритетність християнської ідентичності у маріупольських греків зацікавився їх національним походженням. Також підкреслював домінантність національності над конфесійною приналежністю, її примордіалістський характер: «Между этими греками впервые зародилось христианство в Тавриде».

Крім того, називаючи потомків маріупольської грецької спільноти «греками», він ототожнює їх із античними еллінами: «Таврические греки, отрасль классических эллинов, не уступавшие ни одному из тогдашних народов в образованности и нравственном развитии так же, как и остальные потомки эллинов, пережили период верования в языческих богов и были готовы к принятию учения Иисуса Христа – к вере в единого Бога» [5, с. 212].

І тим самим об'єднав у єдину спільноту із греками Греції маріупольських греків. Крім того, простежується також престижність грецької національності: «были во всех отношениях сильны, и, отличаясь истинным греческим патриотизмом, дали своей цивилизации особенный колорит благородства и мужества, не покидавшего их до последнего дня знаменитой республики». Невідповідність соціокультурного порядку маріупольської грецької спільноти XIX ст. античним зразкам пояснюється Хартахаєм «занепадом», в наслідок «відірваності» від основного еллінського світу [5, с. 213-217].

Також Хартахай підтримував та доповнював міфологічну негативну пам'ять, роблячи наголос на свавіллі мусульманського татарського населення: «...разъяренная толпа татар в порывах злости резала христианам языки, когда они говорили по-гречески, жгла их церковные книги и разоряла их монастыри...» [5, с. 227], продовжуючи таким чином офіційну версію мусульмано-християнського антагонізму, поширювану місцевими церковними функціонерами, та вигідну російській владі. Проте, в тій самій роботі Хартахай сам собі заперечує, чим заважає простоті та

стрункості історичного уявлення: «...как нелепы те преувеличенные предания, которые говорят, что последние крымские ханы резали христианам языки и, снизав на инурок, отправляли к султану, и как наивны те пишущие о крымских христианах, которые дают веру подобным нелепостям». І слідом знов підтверджує сваволлю та агресивність татар, тобто акцентує увагу на негативній пам'яті: «Татарский гнет по отношению к жизни греков можно назвать адом, который в течение пяти веков давался в различных приемах и который, наконец, окончательно отравил и погубил ее: утонченный грек времен цветущего состояния Херсонесской республики в XVIII в. выродился в невежественного татарина и по понятиям, и по внешней обстановке, так что близорукие исследователи происхождения жителей южного Крыма не могут узнать его, одетого в татарский костюм» [5, с. 242-243].

Отже Хартахай проводить прямий зв'язок між античними греками та сучасними, при чому сучасникам докоряє за втрату «істинних», «правильних», «благородних» рис на користь «згублених», «отруєних». Автор підкреслює, що сталися зміни, оскільки вважає маріупольських греків генетичними нащадками херсонеських античних. Крім того, такі трансформації в уявленні Хартахая є негативними, він застосовує епітет «іскаженія». Постійно підкреслюється, що маріупольські греки дійсні нащадки, які втратили «самобутність» та потатарились [5, с. 246]. «Рядом с холодностью к религии у христиан, мало-помалу развилось и равнодушие к своей национальности; сравнявшись с татарами в невежестве, они начали поддаваться и влиянию их жизни, которое было до того сильно, что в XVII веке отступничество от религии и нации делается нередким» [6, с. 140].

При цьому відсутні навіть припущення, що вони можуть бути нащадками охристиянених тюркських племен Криму. Тезу про пряму спадковість маріупольських греків античним Хартахай підтверджує в іншій своїй роботі: «Историческая судьба крымских татар». Він прямо каже: «Христианское население Крыма состояло из греков, потомков жителей государств Босфорского и Херсонесского» [6, с. 160].

Наслідком сприйняття вказаних ідей Хартахая маріупольськими греками став антагонізм між двома намальованими образами: правильні високоморальні нащадки античних греків та «невежественні» татаримумульмани. Згодом місцеві греки соромились тюркських рис своєї культури та демонстрували з гордістю елліністичні.

Протягом кількох років було сформульовано основу концепту історичного міфу маріупольських греків – підкреслено престижність грецькості, зв'язок античної історії із сучасною маріупольською грецькою спільнотою, пояснивши розбіжності у побуті та мові між ними. По суті з цієї доби можна починати лік новій сутності грецької ідентичності в Приазов'ї. З того часу набирала маси елліністичний, діаспоральний її зміст. Отже Ф. Хартахай був ключовою особою у трансформації конфесійної територіальної ідентифікації «маріупольський грек» на діаспоральну «російський грек».

Ф. Хартахай створив гімназію в м. Маріуполі, під його керівництвом вона стала місцем народження та творчості інтелігенції приазовських греків. Ця інтелігенція поширювала ідеї засновника гімназії.

Ф. Хартахай заклав основи нового націоналістичного змісту маріупольської грецької ідентичності, який складався з п'яти елементів. Зокрема, Ф. Хартахай проводить прямий зв'язок між античними греками, тогочасними та маріупольськими. Це, на його думку, проявляється в побуті та мові. При чому сучасникам докоряє за втрату «істинних», «правильних», «благородних» рис на користь «згублених», «отруєних». Тобто вводить розуміння чистоти нації – грецької нації. По-друге, засновує міф про переселення греків із Криму в Приазов'я та надає своє пояснення причинам. По-третє, створює образ національного героя – митрополита Ігнатія – у ролі творця спільноти. По-четверте, вносить моральний аспект – про вірність прабатькам та історичній батьківщині. По-п'яте, намагається згуртувати спільноту на основі антагоністичних настроїв до татар та мусульман.

Таким чином концепт анклаву грецької нації для маріупольських греків було засновано. Поштовх до націоналістичної трансформації надано, центр виховання інтелігенції створено.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року : Державний комітет статистики України / За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2003. – 245 с.
2. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.) / І. С. Пономарьова. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Реферат, 2006. – 300 с.
3. Бацак Н. І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Іванівна Бацак. – К. : НАН України, 1999.
4. Терентьева Н. А. Греки в Украине: прошлое и настоящее (экономическая и культурно-просветительская деятельность. XVII – XX вв.) / Н. А. Терентьева. – К., 1999
5. Хартахай Ф. А. Собрание сочинений / [Авт. вступ. ст. и сост. С. А. Калоеров]. – Донецк : Юго-Восток, 2004. – 320 с.
6. Хартахай Ф. Историческая судьба крымских татар / Ф. Хартахай // Вестн. Европы. – Ст. 2-я. – 1867. – Т. 6 (июнь). – С. 140-174.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Верменич Я. В.*, д.і.н., проф.; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Івацький В. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 26.10.2013